

УДК 82.09 (М. БАЖАН)

Н. І. Черниш

Українська академія друкарства

**ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ БАЖАНА
В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНО-ГРУЗИНСЬКИХ
КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

Викладено відомості про основні етапи діяльності видатного українського поета М. Бажана, спрямованої на встановлення, поглиблення та зміцнення літературних і культурних зв'язків між Україною та Грузією. Проаналізовано його участь у підготовці до друку творів грузинської класичної (зокрема, поем Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» і Д. Гурамішвілі «Давитіані») та сучасної літератури (збірок С. Чиковані, К. Каладзе, І. Абашидзе), виокремлено оригінальні підходи до видавничого втілення спадщини визначних майстрів слова в контексті літературно-критичного осмислення їхньої творчості. Наголошено на значенні видавничої діяльності М. Бажана для взаємозбагачення грузинської та української літератур, подальшого розвитку процесів зближення братніх народів.

М. Бажан, україно-грузинські літературні та культурні зв'язки, перекладацька праця, видавнича діяльність

Визначна особливість багатьох видатних українських майстрів слова в тому, що вони творять дещо значно більше та ширше, ніж їхня власна літературна сповідь. І якщо в цій сповіді – романах, повістях, поемах – діє не лише задалегідь розроблений план, а й чимало надсвідомого, то в тій ширшій діяльності все (або майже все) підпорядковане єдиній, чітко усвідомленій меті – формуванню та збагаченню національної культури. Завдяки цьому письменник постає діячем загальнокультурним, помітним у багатьох сферах духовного життя суспільства.

Замислюючись над творчим шляхом М. Бажана, не можна не зауважити, що він був народжений стати не лише визначним поетом, можливо, одним з найбільших в українському письменстві ХХ ст.¹, а й діячем культури в найширшому розумінні цього слова – видавцем, перекладачем, критиком, організатором численних наукових і літературно-художніх видань та оригінальних серій, засновником Української енциклопедії. А ще – вірним і послідовним прихильником ідеї зміцнення культурних зв'язків між різними народами, збагачення національних мистецьких і літературних традицій та надбань здобутками інших культур, передусім грузинської.

Нагадаємо, що серед найпомітніших традицій української літератури – втілення заклику великого Кобзаря: «І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь». Справді, національну культуру не можна уявити ні без дбайливого збе-

реження власних видатних набутоків, ні без засвоєння багатогранної культурної спадщини інших народів. Розуміння цього відбите й у виданні українських літописних пам'яток, що пов'язано з іменем І. Франка, й у створенні П. Кулішем серій перекладів (зокрема, творів В. Шекспіра, Дж. Байрона), і в прихильній увазі до літератури народів Сходу, започаткованій в Україні А. Кримським. І. Франко свого часу широко закликав А. Кримського перекладати поезію Фірдоусі, Гафіза, Сааді та інших, підкреслюючи, що «цим Ви здобудете собі ім'я і пошану в літературі»². Відомо, що Панас Мирний, усвідомлюючи важливість перекладу для розвитку української мови, надзвичайно ретельно працював над текстами Шекспірових «Макбета» та «Короля Ліра», наголошуючи, що саме на «добрих перекладах з чужинних літератур виховується не тільки літературний смак читаючої публіки..., а й росте й буяє рідна мова»³.

Цілком очевидно, що М. Бажан з притаманними йому упорядкованості усього життя широтою та масштабом творчих контактів, універсальністю естетичних поглядів, розмаїттям літературних інтересів не міг не продовжити традиції своїх видатних попередників.

Біографія М. Бажана свідчить, що перше знайомство з далекою і романтичною Грузією відбулося у майбутнього поета ще в дитинстві, коли в кавалерійському полку, де служив батько Платон Артемович, з'явився молодий солдат, грузин за походженням, який своїми оповідками та мелодійними грузинськими піснями одразу ж зацікавив хлопця і спонукав до мрій про недосяжний, розмаїтий, багатий своєю культурою та традиціями край. Можливо, саме глибокі враження ще з дитячих років пізніше, на початку 30-х років ХХ ст., сприяли зверненню молодого, однак вже відомого літератора до вивчення культури та історії Грузії, а головне – до перекладу перлин класичної і творів сучасної грузинської літератури, єднанню культур братніх народів.

Справді, захоплення М. Бажана як перекладача особливо тісно були пов'язані саме з літературою Грузії. Зауважимо, що увага до Грузії – загалом давня традиція вітчизняних майстрів слова (згадаймо, приміром, Лесю Українку чи П. Тичину). Однак навряд чи хтось інший з українських письменників ХХ ст. приділяв грузинській літературі та культурі таку увагу, як М. Бажан. П. Антокольський згадував: «М. Бажан виявив себе як один з найініціативніших і наполегливих провідників культурного зв'язку між братніми поетами. Його зацікавленість культурою знайшла собі тут новий поживок в історії народів Сходу, у дослідженні їхнього епосу. Чи не найсильніший вплив справило на Бажана знайомство із Закавказзям, зокрема, з Грузією, з її поезією та героїчним минулим»⁴.

Хоча зацікавлення М. Бажана художнім перекладом сягає юнацьких років (відомо, що ще на початках його журналістської праці, у 1923 р. в газеті «Більшовик» було опубліковано перший Бажанів переклад оповідання Л. Мотта «Срібляста лисиця»⁵), потужний талант видатного майстра слова як перекладача яскраво виявив себе саме на початку 30-х років ХХ ст., у доволі складний для нього час, коли після стрімкого творчого злету (публікації таких помітних

творів поета, як «Розмова сердець» (1929), «Гетто в Умані» (1929), «Число» (1931), «Смерть Гамлета» (1932) та особливо двох частин поеми «Сліпці» (1930)⁶ завдяки оригінальності й довершеності стали неординарними явищами тогочасного бурхливого літературного життя України з його гострими ідеолого-естетичними дискусіями та протистояннями) настав період важких випробувань і неймовірних розчарувань. Саме тоді заангажована преса розпочала справжнє цькування М. Бажана, різко та однозначно засудивши «куркульську естетику» поеми «Сліпці»⁷. У журналі «Критика» за 1931 р. було вміщено навіть низку відверто наклепницьких статей, де поета називали «співцем кобзарської і козацької минувшини», «ідеалістом та індивідуалістом», в'їдливо натякали на небезпечну «буржуазну орієнтацію» його творчості⁸.

Перебуваючи під тягарем несправедливих звинувачень та необ'єктивних суджень, М. Бажан на деякий час відійшов від поетичної творчості й звернувся до перекладацької діяльності. Політична ситуація (рішуче налаштована літературна критика вимагала від поета передусім ідеологічної ясності, однозначної політичної позиції) спонукала його до пошуків нових напрямів творчого самовираження, а художній переклад з його безмежними можливостями поетичного перевтілення, що вимагав особливого хисту та неабиякої майстерності, давав змогу якщо не уникнути, то бодай на якийсь час відтермінувати прийняття непростого рішення. І. Дзюба пише: «Справжній Бажан «проривається» там, де поетові вдається ухилитися від пресингу політичних імперативів, хай і внутрішньо засвоєних. Насамперед у «культурологічних» поезіях, звертанні до духовної спадщини народів СРСР (така тема не випадково стала посідати значне місце в українській літературі – це була форма взаємопідтримки задля збереження свого національного існування), інтерпретаціях явищ світового мистецтва»⁹.

Саме на початку 30-х років ХХ ст., переживаючи складний, з глибоким внутрішнім зламом період свого життя, М. Бажан знайшов своєрідний творчий прихисток у перекладацькій та видавничій праці, пов'язаній з перлиною грузинської літератури – всесвітньовідомою поемою Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі». Чому саме ця поема привернула увагу перекладача, можемо лише припускати. Однак М. Бажан писав: «Небагато є творів, які витримали отаку випробу часу і продовжують збуджувати зацікавлення не тільки у вужчому колі літературознавців або істориків, але й в ширших читацьких колах. Ще менше можна назвати стародавніх писань, значення яких для народу ненастанно б зростало, популярність яких повсякчасно б ширилась... Для грузинського народу книга Руставелі вже давно – кілька століть назад – стала справді народною реліквією, гордістю і втіхою»¹⁰.

Поштовхом стали декілька зустрічей поета у 1929 р. з відомими грузинськими літераторами К. Гамсахурдіа, Г. Наморадзе та А. Габунія, у розмовах з якими і виникла ідея перекласти поему Ш. Руставелі українською мовою. Ось як про це згадує М. Бажан: «Я почав працю, яку сам визнавав за непосильну, зухвалу, надмірну для моїх скромних можливостей. Десь з року 1929-го, ще в

Харкові, під час зустрічей і бесід з першими своїми грузинськими друзями – Георгієм Наморадзе, Аміраном Габунія, а найбільше – з Константіне Гамсахурдіа... я почав мріяти про тяжку і відповідальну працю заради того, щоб ознайомити українського читача з незрівнянною поемою Руставелі. Грузинські друзі читали і тлумачили мені строфи, оповідали народні легенди про нього і дали відчути всю глибину народної любові до тієї гордості і святині, якою є для Грузії поема про витязя в тигровій шкурі. І я наважився перекласти її вступні катрени. Спершу мені допоміг Георгій Наморадзе, людина, що все своє життя подвижницьки присвятила справі грузино-українських літературних взаємин, а потім на допомогу мені в розпочатому мною великому ділі прийшов напрочуд уважний, дбайливий і тихий юнак – Аміран Габунія. Він вчився в Київському кіноінституті, де певний час працював і я. Ми там познайомились, і він запально сказав, що був би радий консультувати мене і потроху вчити грузинської мови»¹¹. Наступного року М. Бажан розпочав працю над текстом та завдяки листуванню познайомився з С. Іорданішвілі, що здійснював важливу допоміжну роботу – готував для поета підрядковий переклад у довільній формі, який слугував основою віршованих рядків. М. Бажан пише: «В Грузії чудовий знавець Руставелі, філолог, безмежно відданий своєму фаху, безкорисливий, найскромніший зі скромних – Соломон Іорданішвілі – вже закінчував важкий труд створення науково опрацьованого дослівного перекладу великої поеми. Один примірник він надіслав мені, і тільки тоді я зміг вдихнути в себе аромат поеми – аромат гір і лісів, сонця і сталі, квітів і диму бойовищ»¹².

Поет щиро захопився новим для нього видом діяльності, кілька разів (зокрема, у 1931, 1934, 1935–1936 рр.) відвідав Грузію, прагнучи ближче пізнати її багату культуру, національну самобутність, традиції грузинського народу, адже, за його словами, «відчував, що на Україні не зможу довершити замислене»¹³. Ті подорожі (Хевсурія, Месхетія, Кахетія, Імеретія) залишили глибокий слід у долі поета. Так, 1931 р. М. Бажан у складі української делегації взяв участь у першій декаді української культури в Грузії. Там він познайомився з письменником С. Чиковані, з яким його на довгі роки, до 1966 р., коли той помер, зв'язала творча та особиста дружба. М. Бажан називав грузинського поета «найближчою і найріднішою мені людиною...», з яким я потім стільки років дружив, стільки пережив і передумав, стільки шляхів і стежок стоптав»¹⁴. Українського і грузинського поетів об'єднувала передусім та риса, яку особливо цінував М. Бажан і про яку писав: «Симон, органічно чужий всякому націоналізмові, національній замкнутості, обмеженості, шукав і стверджував єдність народів, спільність їхніх волелюбних прагнень, духовну солідарність їхніх передових людей»¹⁵. Власне, саме в родині С. Чиковані та його дружини Маріки в Тбілісі упродовж майже усього 1934 р. поет працював над текстом перекладу поеми Ш. Руставелі, особисто познайомився з С. Іорданішвілі. 1935 р. М. Бажан знову повернувся до Грузії та став учасником урочистої церемонії перенесення праху класика грузинської літератури Важа Пшавели в пантеон письменників і громадських діячів на горі Мтацмінда. Роздуми поета про твор-

чість цього видатного майстра слова, глибоке хвилювання та емоційне піднесення знайшли відображення у відомому вірші М. Бажана «Над труною Важа Пшавели». У тому ж 1935 р., 9 жовтня, на творчому вечорі у Тбілісі М. Бажан вперше читав перед грузинською літературною громадськістю уривки власного перекладу поеми «Витязь у тигровій шкурі», які одразу ж були схвально сприйняті зацікавленою та прихильною до українського письменника аудиторією. У наступному 1936 р. М. Бажан здійснив свою давню (можливо, ще дитячу) мрію – мандрівку південною Грузією – Месхетією, батьківщиною Ш. Руставелі. Безперечно, такі поїздки до Грузії, подорожі її віддаленими куточками, а головне – можливість познайомитися з національною самобутністю, традиціями грузинського народу, щастя дихати повітрям батьківщини Ш. Руставелі, відчувати сердечну підтримку і тепло грузинських друзів – усе це надихало М. Бажана, який уже в жовтні 1936 р. закінчив роботу над перекладом поеми «Витязь у тигровій шкурі». Поет писав: «Ніколи не зміг би довершити свій переклад Руставелі, коли б не самовіддана допомога товаришів, а особливо Симона [Чиковані] та Соломона [Йорданішвілі]... Кілька разів на тиждень приходив Соломон, і ми перевіряли зроблене мною, вчитувались, вдумувались в подальші розділи. Соломон не шкодував часу на допомогу мені»¹⁶.

Презентація першого видання перекладу поеми Ш. Руставелі була надзвичайно урочистою, адже відбулася 27 грудня 1937 р. у Тбілісі на ювілейних заходах з нагоди 750-річчя створення «Витязя у тигровій шкурі». Ілюструвала книгу видатна грузинська художниця Т. Абакелія, чиї «монументальні, строго і мужньо писані малюнки», «проникливо трактований портрет Ш. Руставелі» були для українського читача, за словами М. Бажана, «не оздобою, а шляхом до пізнання величі і мужності, барвистості і світлості грузинської поеми»¹⁷.

Зауважимо, що величезна натхнена праця, яка, за словами самого поета, «вимагала безоден енергії та еверестів часу»¹⁸, була завершена у непростий для М. Бажана період – 1937 р., коли він, як і чимало інших знаних діячів української літератури, зокрема, М. Рильський, знову потрапив під прес звинувачень у націоналізмі та наклепів заангажованої літературної критики. Поет чимраз дужче відчував порожнечу навколо себе, особливо виразну після публікації статті «Очистити літературний фронт від буржуазно-націоналістичного мотлоху». Її автор категорично зазначав: «М. Бажан, поет буржуазно-націоналістичної школи... був активним членом національно-контрреволюційної організації «ВАПЛІТЕ», сповідував антирадянські ідеї Хвильового, Шумського. Буржуазно-націоналістичний романтик у минулому, Бажан не до кінця зламав своє індивідуалістичне нутро й не став поетом народу – творця соціалістичного суспільства». Вирок поетові був однозначний, без тіні сумнівів: «Партійна організація мусить рішуче очищати спілку від ворожих людей і їх прихвостнів»¹⁹.

Порятунок для поета прийшов несподівано: у січні 1939 р. було оголошено урядовий указ²⁰ про перше нагородження письменників, зокрема й українських. Серед трьох, увінчаних найвищою нагородою, – Микола Бажан (а також М. Рильський і Ю. Яновський). С. Голованівський згадує: «Для всіх, а

найперше для самого Бажана, це було повною і приголомшливою несподіванкою... Коли я зустрів його того дня на нашому подвір'ї, він був блідий і розгублений, наче в чомусь завинив. Не дивно – адже після всього, що він читав про себе в пресі, можна було чекати лише найгіршого. І раптом «отой, з дозволу сказати, поет», як висловився про Бажана один із найзаповзятіших борців проти нього, одержує урядову нагороду!

Про те, як це сталося, розповів на зборах тодішній голова Спілки письменників України О. Корнійчук. З'ясувалося, що в списку представлених до нагороди Бажана не було – недавня критика ще тяжіла над його іменем. Але перед затвердженням списку Й. Сталін раптом згадав, що чув, буцім в Україні хтось добре переклав поему Руставелі «Витязь у тигровій шкурі», а таку важливу роботу треба, мовляв, як слід відзначити»²¹.

Це було наче повернення з небуття, за яке М. Бажан завдячує насамперед своїй перекладацькій праці над шедевром грузинської літератури.

Висока урядова нагорода кардинально позначилася на долі поета, дала йому змогу повернутися до повнокровного творчого життя. Так, упродовж 1937–1940 рр. М. Бажан натхненно працював над антологією «Поезія Радянської Грузії» (вона була видана у 1939 р.), перекладав твори А. Церетелі, готував до друку збірку власних перекладів віршів С. Чиковані, яка побачила світ у київському видавництві художньої літератури 1940 р. Він відвідав м. Кутаїсі, де у червні 1940 р. грузини урочисто відзначали 100-річчя від дня народження А. Церетелі, та презентував грузинській літературній громадськості нову книгу власних перекладів віршів класика. Ця подорож, як й інші поїздки до Грузії, залишила глибокий слід у душі поета, що засвідчує, зокрема, його вірш «На руїнах Кутаїсі», написаний під враженнями мандрівки містом.

Однак М. Жулинський неоднозначно оцінює цей етап життя М. Бажана: «Микола Бажан неохоче, але вимушено і, до речі, з властивою йому образною майстерністю, зі збереженням індивідуальної поетики вростає в жорсткі каноли естетики соцреалізму, але це не убезпечило поета від загрози репресій. Мабуть, головна причина такої несподіваної реабілітації полягала не в політично кон'юнктурній трилогії «Безсмертя», не в культовому одописанні, величанні «людини у сірій військовій шинелі», навіть не в тому, що до 750-річчя «Витязя в тигровій шкурі» в 1937 році М. Бажан видав цю поему в перекладі українською мовою, а передусім тому, що Сталінові, Комуністичній партії потрібні були талановиті поети, прозаїки, драматурги в кожній із союзних республік для уславлення тоталітарної системи і демонстрування розквіту літератур народів СРСР»²².

У роки Великої Вітчизняної війни, коли М. Бажан, як і багато інших українських літераторів, перебував на фронті – очолював редакцію газети «За Радянську Україну!», що від Києва до Сталінграда і назад до Харкова долала фронтові шляхи, грузинська тема не втратила для нього своєї важливості. Саме в цей непростий час він доклав багато зусиль для наближення і глибокого розуміння українськими читачами постаті та творчості іншого великого поета Гру-

зії – Давида Гурамішвілі, який похований на українській землі. У серпні 1942 р. на відзначення 150-річчя смерті грузинського майстра слова радіостанція ім. Шевченка, що знаходилась у м. Саратові, транслювала на тимчасово окуповану територію України цикл передач про Д. Гурамішвілі, активним учасником яких був М. Бажан. Можливо, саме тоді і виник у поета задум щодо перекладу поеми цього класика грузинської літератури «Давитіані», здійснений дещо пізніше, уже в повоєнні роки. М. Бажан згадував: «Напучуваний Павлом Тичиною, я переклав обидві поеми («Давитіані» та «Лихоліття Грузії». – *Н. Ч.*) і вірші Гурамішвілі. Переклав, як міг, як зумів, розуміючи, що неспроможен, хоч докладу всіх зусиль, відтворити всю міць, виразність, музичність грузинського оригіналу»²³.

Вельми активною була участь М. Бажана у зміцненні україно-грузинських літературних зв'язків і в 50-ті роки ХХ ст. та пізніший період його громадської і видавничої діяльності. Справді, у непростий для себе час кінця 40-х років, коли під тиском незворотних обставин поетові довелося поступитися власними переконаннями (нагадаємо, що саме тоді з'явилася в українській пресі його заангажована стаття, в якій вся українська історична наука поставала ніби в кривому дзеркалі²⁴), М. Бажан знову починає шукати своєрідний творчий прихисток та нові можливості самовираження в інших напрямках – редакційно-видавничій, перекладацькій, літературно-критичній праці, що набувають широкого розмаху після звільнення поета з високої урядової посади заступника голови Раднаркому УРСР (1947 р.) та особливо після розгортання демократичних процесів «хрущовської» відлиги. В цей період життя України суттєво змінюється та оновлюється, у суспільстві і літературних колах «починає духовно випростовуватися не один пригнічений талант»²⁵. Ці слова певною мірою стосуються і М. Бажана, який одразу поринув в активну громадську та творчу роботу: очолив Спілку письменників України (1953–1959 рр.), розгорнув тісну співпрацю з відомими київськими та московськими видавництвами, редколегіями авторитетних українських літературно-художніх журналів і численних серійних видань.

Серед найважливіших тем для М. Бажана означеного періоду – грузинська. Наведемо лише декілька фактів, які яскраво виявляють увагу поета до Грузії, її видатних письменників, до зміцнення літературних контактів між народами, показують натхненну працю М. Бажана-перекладача над перлинами братньої літератури. Так, 1949 р. поет став одним з ініціаторів урочистого вшанування в Україні пам'яті Д. Гурамішвілі та як голова відповідної державної комісії спільно з Д. Косариком (який, зокрема, ще 1940 р. віднайшов могилу поета) доклав чимало зусиль для встановлення місця поховання класика грузинської літератури у Миргороді та відкриття там надмогильного пам'ятника. У 1950–1952 рр. світ побачила низка перекладів М. Бажана з грузинської мови: це передовсім перлина грузинської літератури – поема Д. Гурамішвілі «Давитіані» (1950), задум якої, як ми зазначали раніше, з'явився в поета ще у воєнні роки; вибрані поезії С. Шаншіашвілі (1951); поема С. Чиковані «Пісня

про Давида Гурамішвілі» (1952); збірка творів А. Церетелі, які не увійшли до складу довоєнних видань. Восени 1952 р. М. Бажан надовго оселився в Грузії у Боржомській долині, цілком віддавшись роботі над поемою Д. Гурамішвілі «Давитіані», до якої він написав також і вступну статтю, та іншими творами видатного майстра слова. У цей час він бере участь в урочистостях з нагоди відкриття меморіального музею та встановлення пам'ятника Лесі Українці у м. Сурамі, де поетеса завершила свій життєвий шлях.

Фактично до останніх років життя М. Бажана поєднувала з київськими та московськими видавництвами художньої літератури тісна співпраця, що мала на меті укладання та редагування різноманітних збірок і зібрань творів класиків світової літератури, зокрема й грузинської. Для поета, що всією своєю літературною творчістю засвідчував відданість як класичній, так і сучасній поезії, українській та світовій культурі, це було цілком природно, оскільки давало змогу глибше вивчити спадщину того чи іншого майстра слова, втілити у виданні власне розуміння особливостей творчого шляху автора.

Спектр зацікавлень М. Бажана без перебільшень безмежний: він був редактором оригінальних за задумом антологій грузинської поезії²⁶, окремих видань знаного письменника Н. Бараташвілі²⁷, перекладачем творів і автором вступних статей до багатьох інших книжок. Назвемо лише найвідоміші з них: «Давид Гурамішвілі», «Колиска над Арагвою, могила над Хоролом» – вступні статті М. Бажана до кількох україномовних видань поеми Д. Гурамішвілі «Давитіані» (першого, 1950 р. та особливо ошатного ювілейного, 1955 р., присвяченого 250-літтю від дня народження грузинського класика); «Безсмертна поема» – традиційна вступна стаття до шести перевидань перекладу поеми Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі», що побачили світ за життя М. Бажана у 1937, 1940, 1950, 1957, 1966 та 1983 рр. (виокремимо видання 1966 р. – ювілейне, підготовлене до Всесвітнього Руставелівського форуму в Тбілісі з нагоди 800-ліття від дня народження класика грузинської літератури, учасником якого був український майстер перекладу). Власне, двотомну «Антологію грузинської поезії», куди увійшли переклади творів найвидатніших майстрів слова, М. Бажан готував до друку вельми ретельно, навіть прискіпливо, протягом кількох років (1957–1960 рр.), у тісній співпраці зі своїм другом С. Чиковані. Фундаментальне, з високоякісними ілюстраціями, ошатно оформлене, це видання, без перебільшення, стало подією культурного життя не лише України, а й Грузії. Збірка віршів Н. Бараташвілі, що вийшла друком у 1968 р. з вступною статтю М. Бажана «Політ у безсмертя», – ювілейна, присвячена 150-річчю від дня народження грузинського поета, яке не оминув своєю увагою і присутністю український перекладач.

Згадані вступні статті, численні інші літературно-критичні матеріали та спогади пізніше були об'єднані М. Бажаном у збірники «Путі людей»²⁸ та «Люди. Книги. Дати»²⁹, що яскраво виявляють глибину осмислення ним особливостей творчості видатних майстрів слова та засвідчують неабиякий талант літературного критика. Вони містять також цікаві життєві спостереження по-

ета. Так, у книгу «Люди. Книги. Дати» увійшли новели та есе про грузинських друзів М. Бажана – Симона та Маріку Чиковані («Він говорив з горами»), художницю Тамару Абакелія («Мужність і ніжність»), актрису Нату Вачнадзе.

Варто зауважити, що вступні статті поета до творів класичної грузинської літератури (наприклад, «Колиска над Арагвою, могила над Хоролом») аналізують літературний процес у його цілісності. Автор тексту прагне розкрити передусім взаємозв'язки грузинської літератури з українською культурою, виявити й виокремити взаємовпливи, що їх збагачують. Так, про Д. Гурамішвілі він пише: «Я хотів зробити українському читачеві цю своєрідну, неповторну в усій світовій літературі постать людини і поета ближчою, відомішою, зрозумілішою», «розкрити складну простоту його творчості»³⁰. Зазначимо принагідно, що М. Бажан звертався, як правило, до творчості тих письменників і поетів, які були пов'язані з Україною (як, зокрема, Д. Гурамішвілі). На жаль, окремі статті (наприклад, «Животворчість слова» про К. Каладзе) мають надмірно полемічну, навіть агітаційну спрямованість, часто-густо несуть відбиток тих політичних пристрастей, якими М. Бажан переймався як людина свого часу – складного, з глибокими зламами. Доречно зауважити, що деякі твердження та думки поета сьогодні вже неактуальні, а подекуди й контраверсійні. Однак навіть у найбільш заангажованих публікаціях серед ювілейних гіпербол нашу увагу привертають в першу чергу глибина естетичного аналізу явищ, широта й багатоаспектність проблематики, енциклопедичність охоплення культурних процесів, адже М. Бажан був високоосвіченим, вдумливим істориком багатьох національних літератур, зокрема й грузинської, а вже потім – кваліфікованим критиком, який розкриває значення того чи іншого твору в контексті культурно-історичного процесу.

При всьому розмаїтті літературних імен (Ш. Руставелі, Н. Бараташвілі, Д. Гурамішвілі, А. Церетелі, а також С. Чиковані, С. Шаншіашвілі, К. Каладзе та ін.) їх вибір у М. Бажана ніколи не був випадковим, адже редагування збірок творів класиків грузинської літератури майже завжди тісно перепліталось з літературно-критичною та поетичною діяльністю. У численних критичних виступах і статтях³¹ поет досліджував переважно творчість письменників, упорядником чи редактором збірок чи зібрань творів яких він виступав. Доволі часто одні й ті ж теми, пов'язані з особою чи творчістю класика грузинської літератури, М. Бажан паралельно втілював у власних поетичних творах, аналізував у критичних статтях. Так, зокрема, можна прослідкувати зв'язок поетичного «Триптиха Симону Чиковані», написаного поетом 1973 р. до 70-ліття грузинського побратима, критичної статті «Він говорив з горами» і тієї обставини, що М. Бажан виступив укладачем однотомника творів С. Чиковані³² та перекладачем його поеми «Пісня про Д. Гурамішвілі» (1950, 1968 – з 14 новими розділами, що не публікувалися раніше). Н. Костенко вважає, що підгрунтя літературно-критичних зацікавлень М. Бажана варто шукати передусім в особистісній, «сердечній» площині, бо при всьому розмаїтті літературних імен, згаданих у дослідженнях поета, всі вони – його «співбесідники серця»³³.

Як голова Ради художнього перекладу Спілки письменників СРСР М. Бажан неодноразово з гордістю писав про високу місію перекладачів допомагати знайомитись із художніми надбаннями інших народів, сприяти їх взаєморозумінню і зближенню, зміцненню дружби, взаємозбагаченню різних культур і літератур. Щодо грузинської літератури, то упродовж останніх двадцяти років життя – у 60–70-х роках, попри власну відповідальну працю на чолі Головної редакції Української енциклопедії, яка вимагала від нього концентрації усіх інтелектуальних потуг та неабияких організаційних зусиль (М. Жулинський називає цей період «немилосердно напруженими роками вимірювання творчих сил енциклопедичною роботою»)³⁴, М. Бажан здійснив переклад поеми І. Абашідзе «Палестино, Палестино» (1966), підготував до друку збірку власних перекладів поезій К. Каладзе «Грузинські вежі» (1978), до 70-ліття І. Абашідзе написав проникливий вірш «Сходження на Зедазені» (1970). Книжка поезій І. Абашідзе «Вітри в долині Ріоні», над якою М. Бажан працював майже увесь 1982 р., волею долі стала останньою збіркою грузинського автора, що отримала втілення в перекладах українського майстра. Додамо також подорожі М. Бажана, здійснені упродовж означеного періоду: це і незабутня участь у Декаді української культури в Грузії (вересень 1966 р.), Всесоюзному тижні радянської літератури (жовтень 1972 р. – останній візит поета до Тбілісі) і численні згадані вище відвідини ювілейних заходів, найважливішим з яких був, безперечно, урочистий Всесвітній Руставелівський форум до 800-ліття від дня народження класика грузинської літератури (вересень 1966 р.).

Праця М. Бажана – видавця, перекладача, літературного критика – була високо поцінована урядом Грузії: за перекладацьку діяльність він став лауреатом Державної премії ім. Шота Руставелі (1966), заслуженим діячем мистецтв Грузії (1964), йому була присуджена медаль ім. І. Джавахішвілі – найвища нагорода Тбіліського університету (1972). Науковці Грузії зазначають постійне поліпшення М. Бажаном перекладу поеми «Витязь у тигровій шкурі», адже з цією метою він удосконалював власний інструментарій художнього пізнання людини і світу, настійно працював над складною образно-стильовою фактурою поезій, захоплено всотуючи в себе грузинське мистецтво, використовував новітні досягнення руставелології (окремої науки з дослідження праці Ш. Руставелі), залучав результати наукових експедицій, пов'язаних з життям грузинського класика, що, власне, не лише сприяло адекватності оригінального та перекладеного україномовного текстів, а й підносило на найвищий рівень художню цінність праці перекладача.

Щирий інтерес М. Бажана до Грузії не обмежувався лише грузинською поезією, він охоплював грузинську культуру загалом. Саме тому українські видавництва неодноразово запрошували його до рецензування наукових праць, автори яких досліджували теми культурних і літературних взаємозв'язків Грузії та України. Показова в цьому аспекті рецензія М. Бажана на монографію О. Баканідзе «Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини»³⁵.

Глибоко та зацікавлено проаналізувавши авторський текст, М. Бажан висловив думку, що в майбутньому виданні насамперед важливо викласти матеріал з урахуванням особливостей сприйняття його українським читачем. Так, поет звернув увагу видавців на непотрібну й незрозумілу читацькій аудиторії нашої країни деталізацію, відомості, що часто-густо вимагали розлогого та обтяжливого наукового коментаря. Зокрема, він писав: «У книзі наводиться багато прізвищ діячів грузинської культури. Більшість цих прізвищ або зовсім не відома широкому українському читачеві, або мало відома. Треба дати бодай короткі характеристики найбільш видатних діячів (у тексті або в примітках внизу сторінки), а прізвища менше значущі чи варто наводити? Чи не слід по всьому тексту книги такі переліки прізвищ (часом досить довгі) переглянути і скоротити? Що дадуть списки прізвищ, без пояснень, без коментарів, українському читачеві?»³⁶. Цей недолік так непокоїв рецензента, що він декілька разів нагадував у рецензії про нього та вимагав обов'язкового виправлення.

М. Бажан також слушно зауважив, що у висновках потрібно пов'язати матеріал із сучасністю, ширше викласти відомості про взаємовплив братніх культур нині. При цьому він обґрунтовано зазначив: «Детальний розгляд цих багатосторонніх і багатозначущих процесів у книзі неможливий (зумовлене це її темою – питання взаємозв'язку двох культур досліджуються на матеріалі дореволюційному), але бодай узагальнити сучасні процеси – не тільки можна, а й треба». Нині, перегортаючи сторінки ґрунтовної та фахової монографії О. Баканідзе «Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини», чітко усвідомлюємо, якими принциповими для розкриття обраної автором теми були кваліфіковані та глибокі зауваження М. Бажана-рецензента, як досконало врахування їх автором і видавцями позначилося на поглибленому висвітленні літературних та мистецьких взаємозв'язків і взаємовпливів двох великих національних культур, наближаючи зміст викладеного саме до українського читачького загалу.

Звертаючись нині до спадщини наших видатних попередників, досліджуючи різні аспекти їхньої діяльності, осмислюючи здобутки, ми прагнемо отримати відповіді на сучасні проблеми. М. Бажан, як бачимо з попереднього викладу, належав до когорти письменників, що не обмежувалися лише власною літературною діяльністю. Усім своїм життям і творчістю поет був нероздільно пов'язаний з Грузією, країною, омріяною ще з дитинства, овіяною поезією Т. Шевченка та Лесі Українки, з її людьми, що стали щирими друзями на довгі роки (наприклад, С. Чиковані).

Упродовж багатьох років М. Бажан виявляв глибоку повагу до культурної спадщини не лише українського, а й інших народів, передовсім близького йому за духом грузинського народу, натхненно працював над перекладами творів письменників давнього минулого (Ш. Руставелі, Д. Гурамішвілі, Н. Бараташвілі, А. Церетелі та ін.) і сучасних поетів (С. Чиковані, К. Каладзе, І. Абашідзе). Перлина грузинської літератури, твір, який, за словами М. Бажана, разом

з «Божественною комедією» Данте, незрівнянним «Словом о полку Ігоревім» стоїть, як грузинський витязь-охоронець, при брамі нових віків світової літератури», – «Витязь у тигровій шкурі» Ш. Руставелі – став набутком й української культури саме завдяки таланту й майстерності поета.

М. Бажан був і залишається в пам'яті українського народу активним і наполегливим пропагандистом видатних здобутків (у культурі, літературі, мистецтві) діячів Грузії. Плідна багатоаспектна літературно-критична, перекладацька та видавнича праця поета є яскравим свідченням відповідального, творчого й толерантного ставлення до надбань грузинського народу, вона вчить нас діяти на благо України, задля збагачення національної культури і літератури.

1. Таку думку висловлюють, зокрема, І. Дзюба (див.: Дзюба І. Запрошення до робітні майстрів: Вступна стаття // Бажан М. Політ кризь бурю: Вибр. тв. – К.: Криниця, 2002. – С. 7) та М. Жулинський (див.: Тріумфи і катастрофи великого поета: До 100-річчя від дня народження Миколи Бажана // Жулинський М. Нація. Культура. Література: Національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 397). 2. Цит. за: Малиренко Л. Л. Іван Франко – редактор. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1970. – С. 73. 3. Луців Л. З літератури завойовників // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Т. 106. – Кн. 7–8. – С. 671. 4. Про Миколу Бажана: Літературно-критичні матеріали, есе. – К.: Рад. письменник, 1984. – С. 21. 5. Більшовик. – 1923. – 25 липня. 6. Аналіз поеми «Сліпці» в контексті розвитку української поезії 20-х – 30-х років ХХ ст. здійснив А. Бондар (див.: Бондар А. Поема М. Бажана «Сліпці» як текст-виклик: спроба теоретичного моделювання // Сучасність. – 1998. – № 12. – С. 70–87). 7. Про це пише, зокрема, М. Жулинський (див.: Жулинський М. Тріумфи і катастрофи великого поета: До 100-річчя від дня народження Миколи Бажана // Жулинський М. Нація. Культура. Література: Національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 392). 8. Див., наприклад, Селівановський А. Куди прямує Бажан // Критика. – 1931. – № 4. 9. Дзюба І. Запрошення до робітні майстрів: Вступна стаття // Бажан М. Політ кризь бурю: Вибр. тв. – К.: Криниця, 2002. – С. 13. 10. Бажан М. Безсмертна поема / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1985. – С. 94–95. 11. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 226. 12. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 226. 13. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 227. 14. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 224. 15. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 229–230. 16. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 232. 17. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 232. 18. Про це, зокрема, пише Н. Костенко (див.: Костенко Н. В. Подвижник української культури: Вступ. ст. // Бажан М. Вибр. тв. В 2 т. – Т. 1. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – С. 13). 19. Ле І. Очистити літературний фронт від буржуазно-націоналістичного молочу // Комуніст. – 1937. – 30 вересня. 20. Див.: Радянська література. – 1939. – № 2. – С. 42. 21. Карбованих слів володар: Спогади про Миколу Бажана. – К.: Дніпро, 1988. – С. 110–111; див. про це також: Костенко Н. В. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршостилістики. – К.: Київ, 2004. – С. 130–131. 22. Жулинський М. Тріумфи і катастрофи великого поета: До 100-річчя від дня народження Миколи Бажана // Жулинський М. Нація. Культура. Література: Національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 394. 23. Бажан М. Колиска над Арагою, могила над Хоролом // Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1985. – С. 140. 24. Йдеться про статтю М. Бажана «До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології», що була опублікована у газеті «Радянська Україна» 13–14 грудня 1947 р. Замовником статті виступав Л. Каганович, що у березні–грудні 1947 р. прибув до Києва з метою «зміцнення української парторганізації». 25. Дзюба І. Запрошення до робітні майстрів: Вступ. ст. // Бажан М. Політ кризь бурю: Вибр. тв. – К.:

Криниця, 2002. – С. 15. 26. Див.: Поезія грузинського народу: Антологія. В 2 т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1961. 27. Бараташвілі Н. Поезії. – К.: Дніпро, 1968 (з вступ. ст. М. Бажана). 28. Бажан М. Путі людей: Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1969. 29. Бажан М. Люди. Книги. Дати: Статті о літературе. – М.: Сов. писатель, 1968. 30. Бажан М. Він говорив з горами / Бажан М. Твори. В 4 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – С. 233. 31. Доволі повне уявлення про багатогранні літературно-критичні зацікавлення поета, зокрема, про видатних письменників, яким він присвячував свої дослідження, дає укладена в 1978 р. «Бібліографія творів М. Бажана» (ЦДАМЛІМ України. – Ф. 535. – Оп. 2. – Спр. 10). 32. Чиковані С. Поезії. – К.: Держлітвидав, 1951. 33. Костенко Н. Подвижник української культури: Вступ. ст. // Бажан М. Вибр. тв. В 2 т. – Т. 1. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – С. 48. 34. Жулинський М. Триумфи і катастрофи великого поета: До 100-річчя від дня народження Миколи Бажана // Жулинський М. Нація. Культура. Література: Національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 396. 35. Книгу випустило видавництво «Дніпро» (м. Київ) у 1983 р. 36. Архів редакції критики видавництва «Дніпро». – № 359–83. – С. 3.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИКОЛЫ БАЖАНА В КОНТЕКСТЕ УКРЕПЛЕНИЯ УКРАИНО-ГРУЗИНСКИХ КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Изложены сведения об основных этапах деятельности выдающегося украинского поэта М. Бажана, направленной на установление, углубление и укрепление литературных и культурных связей между Украиной и Грузией. Проанализировано его участие в подготовке к изданию произведений грузинской классической (в частности, поэм Ш. Руставели «Витязь в тигровой шкуре» и Д. Гурамишвили «Давитиани») и современной литературы (сборников С. Чиковани, К. Каладзе, И. Абашидзе), выделены оригинальные подходы к издательскому воплощению наследия известных мастеров слова в контексте литературно-критического осмысления их творчества. Подчеркнуто значение издательской деятельности М. Бажана для взаимообогащения грузинской и украинской литератур, дальнейшего развития процессов сближения братских народов.

THE PUBLISHING ACTIVITY OF MYKOLA BASHAN IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING OF THE UKRAINIAN — GEORGIAN CULTURAL RELATIONS

The article deals with the main periods of the activity of the outstanding Ukrainian poet M. Bashan aimed at the establishment deepening and strengthening of literary and cultural relations between Ukraine and Georgia. We have analyzed this participation of the works of Georgian classical (especially the poems «The hero in tiger's skin» by Sh. Rustavelli and «Davytiana» by D. Guramishvili), and modern literature (collections by S. Chukovani, K. Kaladze, J. Abashydzze), distinguished the original approaches to the publishing embodiment of the heritage of prominent masters of word in the context of literary-critical understanding of their creative work. We have also accentuated on the significance of M. Bashan's publishing activity for the mutual enrichment of the Georgian and Ukrainian literature, further development of fraternal nations' drawing together.

Стаття надійшла 18.07.2013